

Çok Anlamlılığın Zihin Dil İlişkisindeki Rolü Üzerine: Bilişsel Anlambilimden Öğrendiklerimiz ^{1 2}

Tolgahan TOY ³

Başvuru Tarihi: 23.12.2022

Kabul Tarihi: 16.06.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Doğal dillerde sözlüksel muğlaklığın iki türü bulunmaktadır. Birincisi, farklı anlamların birbirleriyle ilişkili olmadığı eşadlılık durumu, ikincisi ise farklı anlamların ilişkili olduğu çok anlamlılık durumudur. Kelimelerin farklı anlamları arasındaki ilişkiler anlam kavramına nasıl yaklaşmamız gerektiği konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Doğal dillerdeki çok anlamlılık olgusu biçimsel ve bilişsel anlambilim geleneklerinin arasındaki karşıtlıkta önemli bir rol oynamaktadır. Biçimsel anlambilim, mantık ve bilgisayar biliminin de yardımıyla, anlamı öznel deneyimlerden olabildiğince ayırarak modellerken, bilişsel anlambilim ise dilsel anlamın deneyimlerimizle bir bütün oluşturduğunu iddia etmektedir. Bilişsel anlambilim dilsel ifadeleri anlamlandırma sürecinin arkasındaki mekanizmayı, diğer bir ifadeyle, yaşam formunun dilsel anlama katkısını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Dilsel anlam, biçimsel bir şekilde, deneyimlerimizden, kavramsal derinliklerimizden, bilişsel süreçlerimizin bütününden bağımsız olarak incelenebilir mi? Bilişsel anlambilimciler bu soruya çok anlamlılık üzerinden cevap vermektedirler: Bilişsel anlambilimcilere göre, çok anlamlılık, deneyimlerimiz ile dilsel anlam arasında bulunan güçlü ilişkilerin bir yansımasıdır. Dolayısıyla, dilsel anlamın insan deneyimlerinden bağımsız incelenemeyeceğini iddia etmektedirler. Bu çalışmada bilişsel anlambilimin iddiaları çok anlamlılık üzerinden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çok Anlamlılık, Bilişsel Anlambilim, Biçimsel Anlambilim, Metafor, İmge, Ad Aktarması

Atıf: Toy, T. (2023). Çok anlamlılığın zihin dil ilişkisindeki rolü üzerine: bilişsel anlambilimden öğrendiklerimiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 589-602.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu makale, birtakım ekleme ve düzenlemelerle birlikte, 2022 yılında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalına sunduğum *A Defense of Meaning Eliminativism: A Connectionist Approach* adlı, yayımlanmamış doktora tezinin bir bölümünden uyarlanmış olup danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

³ Bağımsız Araştırmacı, tolgahantoyboun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7334-9911

The Role of Polysemy in the Relationship Between Mind and Language: On What Cognitive Semantics Teaches

Tolgahan TOY⁴

Submitted by: 23.12.2022

Accepted by: 16.06.2023

Article Type: Review

Abstract

There are two kinds of lexical ambiguity in natural languages. The first one is homonymy, where different meanings are not related to each other. The second one is polysemy, where different meanings are related. The relationships between the different meanings of words play a decisive role in how we should approach the concept of meaning. Polysemy in natural languages has an important place in the controversy between cognitive and formal traditions. Formal semantics, with the help of logic and computer science, tries to model meaning by isolating it from subjective human experiences. Cognitive semantics, on the other hand, claims that human experience plays a crucial role in linguistic meaning. Cognitive semantics aims to reveal the mechanism behind the way we understand linguistic expressions. Can linguistic meaning be studied formally, independent of our experiences, conceptual depths, and cognitive processes as a whole? Cognitive semantics, answer this question in terms of polysemy. According to cognitive semantics, polysemy reflects the strong relationship between our experiences and linguistic meaning. Therefore, they argue that linguistic meaning cannot be studied in isolation. In this study, cognitive semantics' criticism of formal semantics is discussed through polysemy.

Keywords: Polysemy, Cognitive Semantics, Formal Semantics, Metaphor, Image Schema, Metonymy

⁴ Independent Researcher, tolgahantoyboun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7334-9911

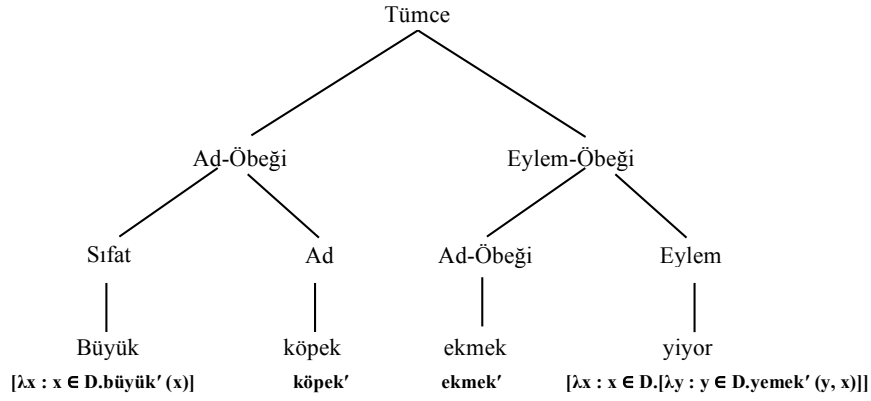
Giriş

Doğal dillerde sözlüksel muğlaklığın kaynağı olan iki olgu bulunmaktadır. Birincisi, farklı anlamların birbirleriyle ilişkili olmadığı eşadlılık durumu, ikincisi ise farklı anlamların ilişkili olduğu çok anlamlılık durumudur. Kelimelerin farklı anlamları arasındaki ilişkiler anlam kavramına nasıl yaklaşmamız gerektiği konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Dilsel anlam, biçimsel bir şekilde, deneyimlerimizden, kavramsal derinliklerimizden, bilişsel süreçlerimizin bütününden bağımsız bir şekilde incelenebilir mi? Bilişsel anlambilimciler bu soruya çok anlamlılık üzerinden cevap vermektedirler: Çok anlamlılık, deneyimlerimiz ile dilsel anlam arasından bulunan güçlü ilişkilerin bir yansımasıdır. Dolayısıyla, dilsel anlamın insan deneyimlerinden bağımsız incelenmesi mümkün değildir. Bu çalışmada, bilişsel anlambilimcilerin bu konudaki argümanları ele alınmaktadır.

Bilişsel anlambilim kuramı, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişte olan biçimsel anlambilim yaklaşımına alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Biçimsel anlambilimciler ifadelerin anlamlarını ifadelerin sentaktik yapıları üzerinden matematiksel olarak modellemeyi amaçlamaktadırlar. Biçimsel yaklaşımın beslendiği iki ana geleneğe bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki matematiksel önermelerin epistemolojik durumu üzerinde çalışan mantıkçılardan oluşan geleneğe, Gottlob Frege'nin kavram dili (Frege, 1879/1967), Bertrand Russell ve Alfred Whitehead'ın betimleme kuramı (Russell ve Whitehead, 1910/1967), Ernst Zermelo ve Abraham Fraenkel'in kümeler kuramı (Zermelo, 1908/1967) (Fraenkel, 1922/1967), Haskell Curry ve Moses Schönfinkel'in kombinatörleri (Schönfinkel, 1924/1967) (Curry, 1972) (Curry, 1972), Alonzo Church'ün lambda kalkülüsü (Church, 1932) ve Alan Turing'in hesaplama kuramı (Turing, 1936) bu geleneğin ortaya çıkardığı başlıca araçlardır.

Diğer gelenek ise Noam Chomsky'nin üretken dilbilim kuramıdır. Chomsky ifadelerin sentaktik yapılarının anlamlarından bağımsız olarak incelenebileceğini, sentaktik yapının zihinde sadece bu iş için ayrılmış özel bir modül tarafından işlendiğini iddia etmektedir. Meşhur, "Renksiz yeşil fikirler öfkeli bir şekilde uyuyor." ifadesiyle de göstermek istediği budur. İfade anlamsız olsa da dilin sentaktik formuna uymaktadır. Dolayısıyla, *yeşil* kavramına hiç gitmeden, belirli dilbilimsel kurallar ve kelime sınıflandırmaları ile, bu ve diğer cümleler dil ile ilgili olan kapalı bir modül tarafından işlenebilmektedir (Chomsky, 1957).

Richard Montague ile birlikte bu iki geleneğin, yeni bir anlambilim anlayışının ortaya çıkışında rol oynadıklarını görmekteyiz (Montague, 1974; Peters, Dowty ve Wall, 1981). Biçimsel anlambilim, anlamları da ifadelerde olduğu gibi, nesnelere olarak ele almaktadır. Bu nesnelere kümeler kuramı ile ifade edilmektedir. Anlamlar ve ifadeler kümesi üzerinde, lambda kalkülüsü, grup kuramı gibi matematiksel araçlar kullanılarak işlemler yapılmaktadır (Partee, Meulen ve Wall, 1990). (Heim ve Kratzer, 1998)'de verilen standart yaklaşım, "Büyük köpek ekmek yiyor." ifadesi ile şöyle örneklendirilebilir:

Şekil 1. "Büyük köpek ekmek yiyor." İfadesinin Anlamsal Bileşenleri

Yukarıdaki basitleştirilmiş örnekte, *ekmek*, *büyük*, *yiyor*, *köpek*, ifadeler kümesinin elemanları, bunlara karşılık gelen *ekmek'*, $[\lambda x : x \in D.büyük' (x)]$, *köpek'*, $[\lambda x : x \in D.[\lambda y : y \in D.yemek' (y, x)]]$ ise anlamlar kümesinin elemanlarıdır. Anlamlar, cümlenin sentaktik yapısına göre işleme alındığında, "Büyük köpek ekmek yiyor." ifadesinin anlamı *yemek'(büyük'(köpek), ekmek')* olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla, bir anlam sözlüğü ve muğlaklık vs. gibi sorunlarla başa çıkabilecek bir dizi dilbilimsel kural ile doğal dillere ait ifadelerin anlamlarının hesaplanması amaçlanmaktadır.

Buradaki önemli nokta, anlam kavramının deneyimlerin insan zihninde oluşturduğu derinliklerden, hafızadan, imgelem gücünden ve insan düşüncesinin merkezinde bulunan noktalarından bağımsız hâle gelmesidir. Anlam bu modülde hesaplandıktan sonra zihnin diğer modülleriyle etkileşime geçmektedir.

Bilişsel dilbilim bu noktada devreye girmektedir. Anlamın yukarıda belirtildiği gibi kapalı bir biçimde ele alınamayacağını, insan deneyimleriyle sürekli bir etkileşim içerisinde olduğunu iddia etmektedir. Çalışmanın geri kalan kısmında, bilişsel anlambilimin bu iddiayı dilsel veriler üzerinden nasıl temellendirdiği ele alınacaktır.

Bilişsel Anlambilimin Çok Anlamlılığa Bakışı

Bilişsel anlambilimin temelleri, Eleanor Rosch'un insan kategorileri üzerine yaptığı çalışmalarda görülmektedir (Lakoff, 1987, s. 15). Rosch'a göre insan kategorileri, Aristotelesçi kategorilerde olduğu gibi basit bir yapıda değildir. Bir kategoriye ait olmak, belirli şartları karşılayıp karşılamama ikileminden daha fazlasıdır. Bunun nedeni olarak, kategorilerin diğer kategorilerle ilişkisinin karmaşıklığı gösterilebilir. Kategorilerin diğer kategorilerle ilişkisi, organizmanın en az bilişsel çaba ile en fazla bilgiye sahip olacağı şekilde yapılanmıştır (Rosch, 1978, s. 28).

Bir kategorinin diğer kategorilerle ilişkisi dikey ve yatay olarak iki farklı şekilde inceleyebilir. Dikey açıdan incelendiğinde kategoriler *temel kategoriler* etrafında konumlanmışlardır. *Temel kategoriler* ile hiyerarşinin en altındaki ya da en üstündeki kategoriler kastedilmemektedir. *Temel kategorilerin* hiyerarşik anlamda özel bir yeri bulunmamaktadır. Ancak bu kategoriler insanın çevreyle etkileşiminde önemli bir konuma sahiptirler. Mesela, temel bir kategori olan *köpek* kategorisi kendisinden daha kapsayıcı olan *hayvan* kategorisinden de kendisinden daha spesifik olan *buldog* kategorisinden de bilişsel süreçlerimiz açısından daha önemli bir yere sahiptir. Temel kategoriler kullanılarak, kategori içerisindeki benzerliğin kategoriler arası benzerliğe oranı

maksime edilmektedir (Mervis ve Rosch, 1981, s. 92). Rosch, benzerlik kurma üzerine yaptığı deneylerle temel kategorilerin algılama, imgelem, dil edinimi ve dilin evriminde merkezi bir rol oynadığını ileri sürmüştür (Rosch, Mervis, Gray, Johnson ve Boyes-Braem, 1976, s. 390-405; (Rosch, 1978, s. 31-35).

Yatay düzlemde ise kavramlar keskin sınırlara sahip olmak yerine prototipler etrafında yapılanmışlardır. Bu durum, klasik kategorilerden farklı olarak üyeliğin dereceye göre verildiği anlamına gelmektedir (Rosch, 1978, s. 35-36). Mesela, kuş kategorilerine bakıldığında serçe ile penguenin üyelik dereceleri farklıdır. Penguen serçeye göre daha az kuştur denilebilir (Rosch, 1978, s. 39). Diğer taraftan standart bir küme kuramına baktığımızda bir kümeye ait olmanın derecesi yoktur. Bir nesne bir kümenin elemanıdır ya da değildir. Üçüncü bir seçenekten bahsedilemez. Rosch, dil işleme süresi, kategori öğrenme hızı, doğal dil kullanımının mantığı vb. süreçler üzerine yaptığı çeşitli deneylerle prototip etkisinin bilişsel önemini göstermiştir (Rosch, 1978, s. 38-41).

Rosch için prototip etkisi, kategorilerimizi tanımlamanın son noktası değildir (Rosch, 1978, s. 40). İhtiyacımız olan insan kategorilerinin karmaşık yapısını açıklayacak bir mekanizmadır. Wittgenstein'in de işaret ettiği gibi kategorilerimizin arkasında yaşam formumuz bulunmaktadır (Wittgenstein, 1953, s. 23). Dolayısıyla, asıl soru yaşam formunun dil kullanımımıza nasıl etki ettiği.

Bilişsel anlambilim dilsel ifadeleri anlamlandırma sürecinin arkasındaki mekanizmayı, diğer bir ifadeyle, *yaşam formunun* dilsel anlama katkısını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir (Lakoff, 1987, s. 45). Bu mekanizma, dilsel ifadelerin işlendiği bir arka plan içerir. Dilsel bir girdiyi işlemek için bir arka planın gerekliliğine, farklı geleneklerden gelen anlambilimciler tarafından da işaret edilmektedir (Schank ve Abelson, 2013; Rumelhart, 1975; Searle, 1978; Searle, 1983; Miller, 1999, s. 13-17; Clark, 1983, s. 324-325). Bilişsel anlambilimcilerin arka plan nosyonu Charles Fillmore'un Çerçeve Anlambilim kuramına (Frame Semantics) dayanmaktadır. Çerçeve, bir ifadeyi anlarken gerekli olan arka plandır (Fillmore, 2006, s. 373). Bu çerçeveler, bizim kültürel ve bilişsel bakış açımıza göre dünyanın yapısıdır. Bunlar, bizim dünya üzerine oluşturduğumuz ideal, prototipik yapılarıdır (Fillmore, 2006, s. 379).

Fillmore çerçeve kavramını açıklamak için "kahvaltı" kelimesini örnek olarak kullanmaktadır. "Kahvaltı" kelimesini anlamak için kullanılan çerçeve, kahvaltının da parçası olduğu bir ağıdır. İnsanların günde üç defa yemek yediğini düşünürüz. Günün erken saatlerinde yenilen yiyeceklerle, öğle ve akşam tüketilen yiyecekler arasında farklar bulunmaktadır. Mesela, uyku sersemliğini gidermek için kahvaltı sırasında çay ya da kahve tüketilir. Dolayısıyla, geceleri uyuyup güneş doğduktan sonra uyanmış olmamız gibi biyolojimizle, kültürümüzle ilişkili olan bir durum da genel çerçevenin bir parçasıdır. Kahvenin yanında kahvaltuya özel bazı yiyecekler bulunur (örnek, yumurta, zeytin, peynir, yağ, bal, vs.). Bulunulan coğrafyadaki besin maddelerine (üretilen, ithal edilen) ek olarak televizyonda görülen kahvaltı sahneleri dahi genel çerçeveye etki etmektedir. Ancak, bu senaryonun sadece ideal bir model olduğu unutulmamalıdır. Zira, gerçek dünyada, yukarıda listelenen tüm özellikleri ihlal eden kahvaltı örnekleri bulunmaktadır. Benzer şekilde akşam yemeğinin bu duruma uygun olduğu örneklerden de bahsedilebilir (Fillmore, 2006, s. 380). George Lakoff bu modelleri *İdealleştirilmiş Bilişsel Modeller* olarak adlandırmaktadır (Lakoff, 1987, s. 68). Dil kullanıcıları, idealleştirilmiş bilişsel modelleri dilsel ifadelere anlam vermek için kullanırlar. İdealleştirilmiş bu modeller deneyimlerimizle çatıştığında, farklı yönler doğru evrilirler (Lakoff, 1987, s. 111). Kahvaltı kavramı zamana ve mekâna göre değişiklikler göstermektedir. Örnek olarak, kahvaltı kavramının yüzyıl önceki karşılığı ile bugünkü karşılığı arasında farklar bulunmaktadır. Bu tür istisnalar arttığında dünya modelimizde değişiklikler olur. Bir başka

örnek olarak “bekar” kelimesini düşünebiliriz. “Bekar” kelimesi ile evlenmemiş, heteroseksüel erkeklerin ifade edildiği idealleştirilmiş bilişsel bir model düşünelim. Papa, Tarzan, eşcinsel bir erkek, sadece üç eşi olan geleneksel bir Müslüman bu idealize edilmiş dünya modelinin sınırlarının ötesindedir (Lakoff, 1987, s. 85-86). Bu örneklerle karşılaştıkça modelimizi revize ederiz. Benzer şekilde, W. V. O. Quine, “Bekarlar evlenmemiş insanlardır.” gibi revizyondan muaf olduğu düşünülen ifadelerin de aslında dünyayla ilişkimizin bir ürünü olduğunu ve tıpkı diğer ifadeler gibi deneyimlerimizle uyuşmadığında revize edilebileceklerini iddia etmektedir (Quine, 1951).

Deneyimlerimizin bir soruncu olarak adım adım genişletilmiş olan kategorilere *radyal kategoriler* denilmektedir (Lakoff, 1987, s. 84). Radyal kategoriler görüntü şema dönüşümleri, metaforik yansımalar ve ad aktarmaları yoluyla oluşturulmaktadır (Lakoff, 1987, s. 107-109). Bir anlamda, radyal kategoriler Wittgenstein’in aile benzerliği dediği şeye karşılık gelmektedir (Wittgenstein, 1953, 17, 20). Bir ailenin üyeleri arasındaki benzerlik renk, boy, göz, burun yapısı vs. gibi özelliklere indirgenemeyebilir. Ancak, açıklayamasak da aile üyeleri arasında benzerlik olduğunu fark ederiz. Benzer şekilde, belirli nesnelere arasındaki benzerliği açıklayamasak da aynı kategoriye ait olduklarını düşünürüz. Çünkü bu kategoriler belirli bir kurala göre oluşmak yerine deneyimlerimizin rastgele vurduğu fırça darbelerinin ürünüdürler.

Doğal dillerdeki çok anlamlılık olgusu tesadüfi olarak oluşmuş insan kategorilerinin dildeki bir yansımasıdır. Birbirleriyle ilişkili farklı anlamlar, kategorilerimizin farklı noktalarına karşı gelmektedirler. Mesela, “anne” kelimesinin farklı anlamları insan deneyimlerinin şekillendirdiği *anne* kategorisinin farklı noktalarına karşılık gelmektedir. Çocuk doğurup büyütmiş evli bir anne, çocuğun sadece velisi durumunda olan anne, taşıyıcı anne, eşcinsel erkek bir anne ya da “Vatan bizim anamızdır.”, “Felsefe bütün bilimlerin anasıdır.” ifadelerindeki daha metaforik olan *anne* kullanımları aynı kategorinin farklı noktalarına gönderimde bulunmaktadırlar (Lakoff, 1987, s. 83).

Bilişsel anlambilim kuramı çok anlamlılığı üç bilişsel mekanizma ile açıklamaktadır. Bu mekanizmalar, anlamın zihnimizin bütününden ayrı bir şekilde ele alınamayacağını göstermektedir. Bu mekanizmalar şöyle sıralanabilir:

- İmge şema dönüşümleri
- Kavramsal metaforik yansımalar
- Kavramsal ad aktarmaları

Bilişsel anlambilimcilere göre imge şemaları ifadelerin anlamları hakkında bilgi sağlayan analog yapılardır. Bu şemalardan çeşitli biçimsel özellikler çıkarılabilmektedir. Örnek olarak, *kap şeması* bulunma durumu bildiren eklerin, kelimelerin nasıl yorumlanacağını belirlemektedir (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 30-32).

Bir kap şemasında, içerilen nesnelere kabın dışında bulunan nesnelere izole edilmektedir. Bir kapsayıcı, kapsanan nesnelere hareketlerini sınırlamaktadır. İmge şemalarında cebirsel özellikler de elde edilmektedir. Mesela, kap şeması cebirsel anlamda geçişkenlik özelliğine sahiptir. *A*, *B*’nin içerisinde, *B* de *C*’nin içerisinde olduğunda, *A*’nın *C*’nin içerisinde olduğu söylenebilir. Mesela, içinde bulunduğum otobüs bir geminin içerisindeyse, benim de o geminin içerisinde olduğum sonucu varılır (Johnson, 2013, s. 22-23). Aşağıdaki örneklerde, kap imge şemasının -de, -da bulunma hâli eklerini anlamamızda oynadığı rol görülmektedir.

- “Kansas eyaletinde çok fazla arazi bulunmaktadır.”
- “Gemi görüş alanımızda.”
- “Artık görüş alanından kayboldu.”
- “Yarışın ortasında enerjim bitti.”
- “Depresyonda.”

Zenon Pylyshyn, imge şemalarının önerme kümelerine indirgenebileceğini iddia etmektedir (Pylyshyn, 1981, s. 17). Dolayısıyla, Pylyshyn’e göre, imge şemaları bir dizi ayrık önermeden başka bir şey değildir. Bu durumda, yukarıda örnek olarak verilen kap şemasının yerine belirli sayıda önerme kullanılabilir. Ancak, bilişsel anlambilimcilere göre, bu mümkün değildir. İmge şemaları sonlu yapılar (yani, sonlu önerme kümeleri) ile temsil edilemezler. Çünkü bunlar ayrıklı değil, sürekli yapılardır. Mark Johnson onları “deneyimsel gestaltlar” olarak ifade etmektedir (Johnson, 2013, s. 3, 27-28, 41). Johnson’a göre, görüntü şemaları ne basit önermesel yapılar ne de zengin içerikli somut resimlerdir. Dil kullanıcılarının kelimeleri bağlam içerisinde yorumlarken başvurdukları soyut, analog yapılardır (Johnson, 2013, s. 29-30).

Çok anlamlılığın ortaya çıkmasının bir yolu, imge şema dönüşümleridir. Bir imge şemasının başka bir imge şemasına dönüşmesi kelimelerin öncekilerle ilişkili yeni anlamlar kazanmasına yol açmaktadır. Örnek olarak, İngilizcedeki “across” edatının çok anlamlılığına bir imge şemasından diğer imge şemasına geçiş neden olmaktadır. Aşağıdaki örneklerin ilkinde, imge şemasındaki yörünge bir çizgi iken; ikincisinde ise bir doğrunun bitişi noktasıdır (Brugman ve Lakoff, 1988, s. 502).

- Harriet walked **across** the street (yol).
- Harriet lives **across** the street (yolun sonu).

Benzer şekilde, aşağıdaki cümlelerde, imge şemasındaki yörünge sıralanmış noktalardan düz bir doğruya dönüştüğü görülmektedir. Bu da “through” edatına birbirleriyle ilişkili farklı anlamlar kazandırmaktadır (Brugman ve Lakoff, 1988, s. 504).

- Sam ran **through** the forest (0 boyutlu yol).
- There is a road **through** the forest (1 boyutlu yol).

Lakoff bu dönüşümlerin deneyimlerimizin bir yansıması olduğunu iddia etmektedir. Hareket eden bir noktayı bir çizgi olarak görmemiz buna örnek olarak gösterilebilir (Lakoff, 1987, s. 442). Dolayısıyla, çok anlamlılığın arkasında deneyimlerimiz ve dünyayı algılama biçimimiz yatmaktadır.

Çok anlamlılığın bir başka kaynağı da metaforik yansımalarıdır. Bilişsel anlambilim metaforları dilsel süsleme olarak görmemektedir. Aksine, metaforları anlama biçimimiz kavramsal dünyamızın bir uzantısıdır. Metaforlar kavramsal, bilişsel derinliğimizi gösteren ayna gibidirler. Bu yaklaşım metafor üzerine yapılan çalışmalarda nispeten yenidir. Platon’un şiir eleştirisinden başlayarak Aristoteles, Thomas Hobbes, John Locke, George Berkeley ve John Stuart Mill gibi batı düşünce sisteminin öncülerinin çalışmalarında metaforlara karşı mesafeli durulduğu görülmektedir. Metaforik ifadelerin anlamlarının nasıl kavranıldığını açıklayan kuramlar ortaya atmak yerine, metaforlardan kaçınmaya çalışılmıştır (Plato, *Devlet*, Kitap X, 603b-607c), (Aristoteles, *İkincil Çözümlemeler*, 97b-35) (Hobbes, *Leviathan*, Kısım I, Bölüm 5, paragraf 20) (Mill, 1882, s. 49-50, 773, 779) (Berkeley, 2009, s. 244) (Locke, 1689/1975, Kitap 3. Bölüm 10-11). Öte yandan Kant

sonrası düşünce, Kant'ın insanı merkeze alan Kopernik devriminin bir sonucu olarak, insanın dünyayı anlama biçimine olan ilgi artmıştır. Sonuç olarak, araştırmacılar dilin metaforik kullanımını reddetmek yerine arkasındaki bilişsel mekanizmaya ilgi duymuşlardır. Örneğin, Nietzsche, dünya ile nöral etkileşimimiz nedeniyle, “ağaçlar, renkler, kar ve çiçekler hakkında konuştuğumuzda” ifade ettiğimiz şeyin metaforlardan başka bir şey olmadığını iddia ederek, metaforu dilin merkezine yerleştirmektedir (Nietzsche, 2009, s. 256).

Çağdaş dil felsefesinde ve dilbilimde, metaforik ifadeleri nasıl işlediğimizi anlamak için çeşitli öneriler getirilmiştir. Klasik bir yaklaşım, ifadenin ilk anlamı kusurlu olduğunda ikinci bir anlama gidildiğini iddia eder. Metaforik anlamlar da ikincil anlamlar olarak bu yolla ortaya çıkmaktadırlar (Searle, 1993, s. 103) (Grice, 1989, s. 34). Bu görüşe göre, “O kadın parlayan bir yıldızdır.” denildiğinde, bu ifadenin ilk anlamı bahsedilen kadının gerçek anlamda bir yıldız olduğudur. Fakat bu anlam sorunlu olduğu için “yıldız” kelimesine farklı bir anlam verilmektedir. Bu geleneğin devamı olan Alaka kuramına (Relevance theory) göre ise, anlamı belirleyen şey bağlamla *alakalılıktır* (Wilson ve Sperber, 2002, s. 601-603, 617-618). David Lewis, metaforik anlamı ve düz anlamı iki farklı dilmiş gibi inceler. Dolayısıyla, ona göre metaforik yorum aslında bir dilden başka bir dile çeviriden başka bir şey değildir (Lewis, 1975, s. 28). Donald Davidson'a göre ise metaforik ifadeler özel bir anlama sahip değildirler. Düz anlamları ne ise onu belirtirler. Metaforların anlambilimsel bir değeri yoktur. Başka bir deyişle, tamamen kullanım değerine sahiptirler (Davidson, 2001, s. 259). Metafor kullanımının amacı yeni bir anlam yaratmak değil, dil kullanıcılarının dikkatini bir noktaya çekmek, farkındalık oluşturmaktır (Davidson, 2001, s. 246, 263).

Yukarıdaki yaklaşımlardan farklı olarak Nelson Goodman metaforlar ile basit muğlaklık arasındaki farka dikkatimizi çekmektedir (Goodman, 1968, s. 70). Ona göre metaforik ve metaforik olmayan anlamlar arasında sistematik bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla, metaforları anlamak kavramsal bir şema gerektirmektedir (Goodman, 1968, s. 71-85). Bilişsel anlambilimin ilgilendiği de bu kavramsal şemadır. Bilişsel anlambilime göre metaforlar bir alanın bir başka alana yansıtılmasından doğmaktadırlar. Bu yansıtımlar daha az bildiğimiz bir alanın daha yakın olduğumuz bir alan üzerinden anlaşılmasına yol açmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 7-9; Johnson, 2013, s. 130).

Tablo 1

Kavramsal Metafor Aktarımı

<p>Aşk Yolculuktur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bak, ne kadar yol aldık. • Bir yol ayrımındayız. • Sadece kendi yollarımıza gitmemiz gerekecek. • Bu ilişkinin bir yere varacağını düşünmüyorum. • Neredeyiz? • Sıkıştık. • Uzun ve engebeli bir yoldu. • Bu ilişki çıkmaz bir sokaktır. Sadece tekerleklerimizi döndürüyoruz. • Yoldan çıktık. • Bu ilişki batıyor. <p>Tartışma Savaşır</p> <ul style="list-style-type: none"> • Argümanımdaki her zayıf noktaya saldırdı. Eleştirileri isabetli oldu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Argümanımı tahrip ettim. • Onunla hiçbir tartışmayı kazanamadım. • Bana katılmıyor musunuz? Tamam, saldırın! • Bu stratejiyi kullanırsanız, sizi yok eder. Tüm argümanlarınızı düşürdü. <p>Kuram Binadır</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kuramınızın temeli bu mu? • Kuramın daha fazla desteğe ihtiyacı var. • Argüman sallantıda. • Biraz daha olguya ihtiyacımız var, yoksa argüman dağılacak. • Bunun için güçlü bir argüman inşa etmemiz gerekiyor. • Argüman çöktü.
--	--

Yukarıdaki metaforlarda, görece soyut olan *aşk*, *tartışma* ve *kuram* kavramsal alanları, daha somut olan *yolculuk*, *savaş* ve *bina* kavramsal alanları üzerinden anlaşılmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 4, 44-46). Dil kullanıcıları, öğeleri kaynak etki alanından hedef etki alanına sistematik olarak eşlemektedir. Buradaki sistematiklik, metaforların kavramsal düzeyde yer aldığını göstermektedir. “Argümanımdaki her zayıf noktaya saldırdı.” metaforik ifadesi, fiziksel bir durum olan savaş hakkındaki kavramlarımızın entelektüel, nispeten soyut olan tartışma alanına doğru genişletildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bilişsel anlambilimde soyut kavramları günlük, bedensel, somut kavramlarla anlamamanın bir yolu metaforlardır (Lakoff, 1993, s. 244-245). Örneğin, iki ayaklı hayvanlar olarak, fiziksel ve kültürel deneyimlerimiz, “Tartışma duygusal düzleme düştü; ama ben onu rasyonel düzleme taşıdım.” ifadesindeki *konumsal metaforları* anlamamızı sağlamaktadır (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 15-17). Özetle, bilişsel anlambilim açısından, kültürel ve fiziksel deneyimlerimiz bir bütün olarak metaforik ifadeleri nasıl anladığımızı belirlemektedir (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 19).

Kategorilerimizin genişlediğinin başka bir göstergesi ise ad aktarmalarıdır. Ad aktarmalarında, ifadenin ilk anlamı yerine, bu anlam ile ilişkilendirilen başka bir nesneye gönderim yapılmaktadır. Örnek olarak, “Ankara bu konuya sessiz kalmaz.” ifadesinde “Ankara” ile kastedilen coğrafi bir alan değil; ülkenin yöneticileridir. Burada önemli bir nokta, metaforik aktarımlar *düzensiz çok anlamlılıkla* ilişkilendirilirken, ad aktarımı *düzenli çok anlamlılıkla* ilişkilendirilmektedir. Bir kelimenin farklı iki anlamı arasındaki ilişkiyi başka kelimelerin anlamları arasında da gözlemliyorsak, buradaki çok anlamlılık düzenlidir (Apresjan, 1974). Ad aktarmaları, metaforlarla karşılaştırıldığında daha düzenli görülmesine karşın yine de insan deneyimlerinin oluşturduğu karmaşık bir yapının yansımasıdır. Aşağıdaki örneklerde, ad aktarmalarının dünyayla olan kültürel, sosyal, politik ilişkilerimizin bir ürünü olduğu görülmektedir.

“Ekibimizde birkaç güçlü bedene ihtiyacımız var.” cümlesinde, “güçlü beden” ile güçlü insanlar ifade edilmektedir. Benzer şekilde, “Bu üniversitede çok iyi kafalar var.” ifadesindeki “iyi kafalar” akıllı insanları ifade etmektedir. Ad aktarımı, bir şeye özel bir şekilde gönderimde bulunmaktan daha fazlasıdır. Daha ziyade, dil kullanıcılarının göndergeyi nasıl kavramsallaştırdığı ile ilgilidir. Örneğin, “iyi kafalar” ifadesi, bu kişilerin bazı özelliklerini vurgulanmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 36). Benzer şekilde, “Uzun saçlıları işe almıyoruz.” ifadesini anlarken, uzun saç ile kadınları eşleştiren bir kültürel zemin üzerinde durulmaktadır. “Heidegger okuyorum.” derken ise arka planda kitaplar ve yazarları arasında mülkiyet ilişkisi bulunan bir kültürel yapı referans alınmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2008, s. 38-40).

Sonuç

Özetle, biçimsel anlambilim, anlamı deneyimlerimizin üzerimizde oluşturduğu izlerden soyutlamayı, kapalı bir modül olarak incelemeyi önerirken; bilişsel anlambilim ise, çok anlamlılık gibi doğal dillerin vazgeçilmezi olan bir olgu üzerinden, anlamın deneyimlerimizden bağımsız olmadığını gösteren veriler ortaya koymaktadır. Bir kelimenin farklı anlamları arasındaki ilişki, insan kategorilerinin tesadüfi gelişiminin bir uzantısıdır. Deneyimlerimiz, dünya ile ilgili oluşturduğumuz ideal modellerimizde sürekli değişiklikler yapmamıza neden olmaktadır. Bu değişiklikler insan kategorilerini, dolayısıyla da dilsel anlamı şekillendirmektedir. Bu çalışmada, dilsel anlamın derinliklerine inebileceğimiz üç mekanizma ele alındı. Bunlar imge şema dönüşümleri, kavramsal metafor yansımaları ve kavramsal ad aktarımlarıdır. Sonuç olarak, bilişsel anlambilim kuramı, dilsel anlamı modellemek için bilişsel süreçlere daha bütünsel yaklaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, dilsel anlamın modellenmesi için mantık ve bilgisayar bilimine ek olarak psikoloji, antropoloji, sosyoloji ve politika gibi insan deneyimlerinin farklı noktalarını konu edinen disiplinlerle birlikte çalışılması gerektiği yönünde bir ön dayanak oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Apresjan, J. D. (1974). Regular polysemy. *Linguistics*, 12, 5–32. <https://doi.org/10.1515/ling.1974.12.142.5>
- Berkeley, G. (2009). *Philosophical writings*. New York: Cambridge University Press.
- Brugman, C. ve Lakoff, G. (1988). Cognitive topology and lexical networks. S. Small, G. Cottrell ve M. Tannenhaus (Ed.), *Lexical ambiguity resolution* (s. 477–508) içinde. San, Mateo, CA: Morgan Kaufmann.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. New York: Walter de Gruyter.
- Church, A. (1932). A Set of Postulates for the Foundation of Logic. *Annals of Mathematics*, 33(2), 346–366. <https://doi.org/10.2307/1968337>
- Clark, H. H. (1983). Making Sense of Nonce Sense. G. B. D'Arcais ve R. J. Jarvella (Ed.), *The Process of Language Understanding* (s. 297–331) içinde. John Wiley & Sons Ltd.
- Curry, H. B. (1972). *Combinatory logic (Volume I)*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Curry, H. B. (1972). *Combinatory logic (Volume II)*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- David R. Dowty, R. E. ve Peters, S. (1981). *Introduction to montague semantics*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Davidson, D. (2001). What Metaphors Mean. D. Davidson (Ed.), *Inquiries into truth and interpretation: Philosophical essays* (s. 245–264) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Fillmore, C. J. (2006). Frame Semantics. D. Geeraerts (Ed.), *Cognitive linguistics: Basic readings* (s. 373–400) içinde. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Fraenkel, A. (1922/1967). The notion "definite" and the independence of the axiom of choice. J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879–1931* (s. 284–289) içinde. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Frege, G. (1879/1967). Begriffsschrift, a Formula Language, Modeled Upon That of Arithmetic, for Pure Thought. J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879–1931* (s. 1–82). içinde Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Goodman, N. (1968). *Languages of art: An approach to a theory of symbols*. Indianapolis: Hackett publishing.
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heim, I. ve Kratzer, A. (1998). *Semantics in generative grammar*. Malden, MA: Blackwell.
- Johnson, M. (2013). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous thing: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (s. 202–251) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lewis, D. (1975). Languages and Language. K. Gunderson (Ed.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* (s. 3-35) içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mervis, C. B. ve Rosch, E. (1981). Categorization of Natural Objects. *Annual Review of Psychology*, 32, 89–115. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.32.020181.000513>
- Mill, J. S. (1882). *A system of logic, ratiocinative and inductive: Being a connected view of the principles of evidence and the methods of scientific investigation*. New York: Harper and Brothers.
- Miller, G. A. (1999). On Knowing a Word. *Annual Review of Psychology*, 50, 1–19. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.1>
- Montague, R. (1974). English as a formal language. H. Thomason (Ed.), *Formal philosophy: Selected papers of Richard Montague* (s. 188–221) içinde. New York: Yale University Press.
- Montague, R. (1974). Universal Grammar. H. Thomason (Ed.), *Formal philosophy: Selected papers of Richard Montague* (s. 222–246) içinde. New York: Yale University Press.
- Nietzsche, F. W. (2009). On Truth and Lie in an Extra-Moral Sense. *Writings from the early notebooks* (s. 253–264) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Partee, B. H., Meulen, A. T. ve Wall, R. E. (1990). *Mathematical methods in linguistics*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Pylyshyn, Z. W. (1981). The Imagery Debate: Analogue Media versus Tacit Knowledge. *Psychological Review*, 88(1), 16–45. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.1.16>
- Quine, W. V. (1951). Two Dogmas of Empiricism. *Philosophical Review*, 60, 20–43. doi:10.2307/2266637
- Rosch, E. (1978). Principles of Categorization. E. Rosch ve B. Lloyd (Ed.), *Cognition and categorization* (s. 27–48) içinde. Hillsdale: Lawrence Elbaum Associates.
- Rosch, E., Mervis, C. B., Gray, W. D., Johnson, D. M. ve Boyes-Braem, P. (1976). Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology*, 8, 382–439. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(76\)90013-X](https://doi.org/10.1016/0010-0285(76)90013-X)
- Rumelhart, D. E. (1975). Notes on a Schema for Stories. D. G. Bobrow & A. M. Collins (Eds.), *Representation and understanding: Studies in cognitive science*. (s. 211–236) içinde. New York: Academic Press.

- Russell, B. ve Whitehead, A. N. (1910/1967). Incomplete symbols: Descriptions. J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879–1931* (s. 216–223) içinde. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schank, R. C. ve Abelson, R. P. (2013). *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, NJ: Psychology Press.
- Schönfinkel, M. (1924/1967). On the Building Blocks of Mathematical Logic. J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879–1931* (s. 355–366) içinde. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Searle, J. R. (1978). Literal Meaning. *Erkenntnis*, 13(1), 207–224. <https://doi.org/10.1007/BF00160894>
- Searle, J. R. (1993). Metaphor. A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (s. 83–111) içinde. New York: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1983). *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. New York: Cambridge University Press.
- Turing, A. (1936). On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem. *Proceedings of the London Mathematical Society*, 42, 230–265.
- Wilson, D. ve Sperber, D. (2002). Truthfulness and Relevance. *Mind*, 111, 583–632. <https://doi.org/10.1093/mind/111.443.583>
- Zermelo, E. (1908/1967). Investigations in the Foundations of Set Theory I. J. van Heijenoort (Ed.), *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879–1931* (s. 183–198) içinde. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Extended Abstract

Purpose

The chief purpose of this paper is to delve into the issue of lexical ambiguity in natural languages, focusing particularly on the phenomenon of polysemy. The study sets out to underscore the significance of cognitive semantics in understanding this complex linguistic process and its inherent connection with human experiences, challenging the formal semantics approach.

Design and Methodology

We executed an exhaustive review of theoretical work and concepts from key cognitive semantics figures such as Eleanor Rosch, George Lakoff, Mark Johnson, and Charles Fillmore. Our study concentrated on their perspectives and methodologies for understanding linguistic expressions and how polysemy emerges from the inherent connection between our experiences and language.

Findings

Cognitive semantics, as contrasted with formal semantics, puts human experience and cognitive processes at the heart of linguistic meaning construction. Polysemy, a reflection of the way human categories are formed, is viewed as an outcome of our interactions with the world which create 'radial categories.' The polysemy phenomenon can be broken down into three cognitive mechanisms - image schema transformations, conceptual metaphorical reflections, and conceptual metonymies, underscoring that linguistic meaning is tightly interwoven with our broader understanding of the world.

Research Limitations

While this paper is theoretically robust, it draws predominantly from pre-existing theories and studies within semantics. The absence of empirical evidence or new methodologies within this study confines interpretations and implications to be mainly theoretical.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

By scrutinizing cognitive semantics and highlighting its stark contrast with formal semantics, this paper enriches our understanding of linguistic meaning, particularly the complexities of polysemy. It has practical applications across linguistics, language teaching, artificial intelligence, and communication studies, potentially informing the development of more nuanced, context-sensitive language models. By illuminating how our experiences shape language meanings, the study can enhance intercultural communication and societal cohesion.

Originality/Value

This study offers a fresh perspective in the discourse between formal and cognitive semantics, specifically regarding polysemy. Its value lies in its in-depth examination of cognitive semantics, led by the works of Rosch, Lakoff, Johnson, and Fillmore, thereby enriching the field and contributing to our understanding of language's intertwined nature with cognition and experience.

Araştırmacı Katkısı: Tolgahan TOY (%100).